

Κριτικός ψηφιακός γραμματισμός Για τη μείωση των ανισοτήτων πρόσβασης στην ψηφιακή γνώση

Ειρήνη-Ζωή Κοντόσταυλου

Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
eirkont@primedu.uoa.gr

Γιάννα Κατσιαμπούρα

Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
katsiaioan@primedu.uoa.gr

Εισαγωγή: Η Κριτική Παιδαγωγική στη μεταψηφιακή εποχή

Η Κριτική Παιδαγωγική μελετά το ρόλο που διαδραματίζει το σχολείο στη διατήρηση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και τις δυνατότητες απόκτησης κριτικής συνείδησης μέσα από την εκπαίδευση. Στόχο έχει λοιπόν οι εκπαιδευόμενοι/ες να κατανοήσουν το κοινωνικό πλαίσιο, την ηγεμονική κουλτούρα και ιδεολογία και τις αιτίες των κοινωνικών ανισοτήτων. Εκκινώντας από τη βασική παραδοχή ότι η εκπαίδευση γενικότερα αλλά και η μάθηση ειδικότερα είναι μια δραστηριότητα η οποία είναι κοινωνικά και πολιτικά προσδιορισμένη.

Σύμφωνα με τον Freire (1974), δεν υπάρχει ουδέτερη παιδευτική διαδικασία. Η παιδαγωγική παρέμβαση μπορεί να λειτουργήσει με δύο τρόπους, είτε για να διευκολύνει την αφομοίωση της νέας γενιάς στη λογική του υπάρχοντος συστήματος είτε για να διευκολύνει την απελευθερωτική διαδικασία που θα οδηγήσει στο μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Ο συνδυασμός στοχασμού και δράσης μπορεί να οδηγήσει σε ανάπτυξη της κριτικής συνείδησης των μαθητών/ητριών και, ως εκ τούτου, να απελευθερωθούν από

τις αιτιοκρατικές μορφές ερμηνείας και να μετασχηματίσουν την κοινωνική πραγματικότητα μέσα στην οποία λειτουργούν (Freire 1974).

Το σχολείο είναι ένας χώρος πολιτικός. Μπορεί να είναι τόσο θεσμός επιβολής της ηγεμονικής κουλτούρας και ιδεολογίας όσο και χειραφέτησης, αφού διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην παραγωγή και στην αναπαραγωγή ιδεών και ταυτοτήτων (Giroux 1989). Οι εκπαιδευτικοί, άρα, δεν πρέπει να θεωρούνται ιμάντες μεταβίβασης του αναλυτικού προγράμματος αλλά διανοούμενοι, οι οποίοι συνδέουν κριτικές ιδέες και αξίες στον δημόσιο χώρο της καθημερινής ζωής και επίσης συνδέουν την καθημερινή δουλειά τους με τα ευρύτερα κοινωνικά ζητήματα (Guilherme 2006).

Σύμφωνα με τον Aronowitz (2008), το ερώτημα του τι χρειάζεται ένα παιδί για να γίνει ένας ενημερωμένος και ενεργός πολίτης, ο οποίος θα είναι σε θέση να συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων που επηρεάζουν όχι μόνο τον ευρύτερο κόσμο αλλά και την ίδια του τη ζωή, αν και είναι επίκαιρο και διαχρονικό, δεν έχει εξεταστεί στη λεπτομέρειά του. Ο λόγος που τέτοιου είδους ερωτήματα δεν έχουν τεθεί ουσιαστικά είναι λόγω της κυρίαρχης συστημικής αντίληψης, που θεωρεί ότι η προετοιμασία των μαθητών για επαγγελματική σταδιοδρομία τίθεται πάνω απ' όλες τις άλλες αξίες στην εκπαίδευση.

Ο McLaren (2018) έδωσε μια νέα προοπτική στην Κριτική Παιδαγωγική χρησιμοποιώντας ο ίδιος τον όρο Επαναστατική Κριτική Παιδαγωγική (Revolutionary Critical Pedagogy). Δεν πρόκειται απλώς για μια αλλαγή ορολογίας αλλά για μια αλλαγή ουσίας. Ο McLaren υποστήριξε πως το σύστημα έχει την ικανότητα να ενσωματώνει ό,τι δεν μπορεί να πολεμήσει και να το μετασχηματίζει σε μια ηπιότερη μορφή, αποδυναμώνοντάς το. Με βάση αυτή την παραδοχή, θεωρεί πως οι αρχικές αντιλήψεις της Κριτικής Παιδαγωγικής, όπως αυτές εκφράστηκαν από τον Freire, χρειάζονται πλέον μια νέα εκδοχή, αφού, σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, έφτασαν να περιορίζονται μόνο σε εκπαιδευτικές προσεγγίσεις και να αποφεύγουν την κοινωνική κριτική, που ωστόσο αποτελούσε τη βάση της Κριτικής Παιδαγωγικής του Freire.

Η Επαναστατική Κριτική Παιδαγωγική, λαμβάνοντας υπόψη τις ανισότητες που κυριαρχούν στις σύγχρονες κοινωνίες και προέρχονται από την ταξική διαστρωμάτωσή τους, διατυπώνει μερικά θεμελιώδη ερωτήματα για την εκπαίδευση, όπως τα εξής: Ποια γνώση είναι πιο σημαντική; Ποιος επωφελείται από το υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα; Πώς το σχολείο βοηθά στη διατήρηση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης; Ποια είναι η σχέση γνώσης και εξουσίας; Από ποιους παράγεται η γνώση και για ποιους; Ποιων τα συμφέροντα εξυπηρετούνται από το υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα; (McLaren & Farahmandpur 2013)

Σύμφωνα με τον McLaren (2013), η Επαναστατική Κριτική Παιδαγωγική πρέπει να προκαλεί τους/ις μαθητές/τριες να προβληματίζονται για το ζήτημα της παραγωγής αξίας μέσω της εργασιακής δραστηριότητας. Επομένως, είναι επιτακτικό τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι εκπαιδευόμενοι/ες να διερωτώνται πώς παράγεται η γνώση και να θέτουν ερωτήματα, όπως ποιος και τι παράγει γνώση, ποιος την καταναλώνει και πώς και τι καταναλώνεται ως γνώση.

Αυτά τα ερωτήματα στοχεύουν στην άσκηση κριτικής και αμφισβήτησης και ενισχύουν την ανάπτυξη της κριτικής συνειδητοποίησης. Οι εκπαιδευτικοί είναι εκείνοι που θα πρέπει να είναι σε θέση να μπορούν να επηρεάσουν τη διαμόρφωση της κριτικής συνείδησης και κατ' επέκταση και την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης. Στην κοινωνική πραγματικότητα του 21^{ου} αιώνα η ανθρώπινη παραγωγική δραστηριότητα δεν μπορεί να διαχωριστεί από τις ψηφιακές τεχνολογίες. Ιδιαίτερα η επί θύραις νέα τεχνολογική επανάσταση με την τεχνητή νοημοσύνη ξεπερνά κατά πολύ τη σφαίρα της παραγωγής, καθώς έχει σοβαρές επιπτώσεις σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής.

Η σχέση της εκπαίδευσης με την τεχνολογική επανάσταση έχει δομηθεί γύρω από δύο διαφορετικές θέσεις: Η πρώτη αφορά τη σχέση της κοινωνίας, της τεχνολογίας και της οικονομίας. Οι τεχνολογικές καινοτομίες του 21^{ου} αιώνα έχουν επιφέρει τεράστιες αλλαγές παγκοσμίως σε όλους τους τομείς, με αποτέλεσμα και η εκπαίδευση να έχει προσανατολιστεί προς την ενσωμάτωση όλο και περισσότερης τεχνολογίας. Από την άλλη πλευρά, η δεύτερη θέση αναφορικά με τη σχέση της εκπαίδευσης με την τεχνολογική αλλαγή διακρίνει ότι η εκπαίδευση παρουσιάζει μια υστέρηση στις συνεχώς μεταβαλλόμενες συνθήκες και οι τεχνολογικές καινοτομίες του 21^{ου} αιώνα δεν είναι δυνατόν να ενσωματωθούν σε αυτήν.

Τι είναι στην ουσία η νέα τεχνολογική επανάσταση; Είναι η ένταξη της γνώσης στη διαδικασία παραγωγής ως άμεσης παραγωγικής δύναμης, ως βασικού συντελεστή στην κερδοφορία του κεφαλαίου. Αυτή η νέα μορφή παραγωγής υπεραξίας έρχεται να καλύψει τη μόνιμη και δομική κρίση του καπιταλιστικού συστήματος, που προσπαθεί να ξεπεράσει την κρίση του μέσα από τις διαρκείς τεχνολογικές επαναστάσεις, χρησιμοποιώντας τη γνώση όχι μόνο ως εμπόρευμα αλλά και ως παραγωγική δύναμη.

Αποτέλεσμα αυτής της παραγωγικής αναδιάρθρωσης που συντελείται με τη νέα τεχνολογική επανάσταση είναι η προλεταριοποίηση της διανοητικής εργασίας. Δηλαδή αυτός/ή που αναγκάζεται να πουλήσει τη διανοητική του/ης δύναμη στον συλλογικό εργοδότη, το κράτος, όπως είναι ο/η εκπαιδευτικός, δεν είναι ένας χειρώνακτας εργάτης, ωστόσο στο νέο πλαίσιο η διανοητική εργασία τίθεται στο ίδιο επίπεδο εκμετάλλευσης με τη χειρωνακτική. Στη φάση αυτή ο βαθμός εκμετάλλευσης

του εκπαιδευτικού είναι ίδιος με τον βαθμό εκμετάλλευσης του εργάτη στο εργοστάσιο. Είναι λοιπόν βασικό χαρακτηριστικό του ψηφιακού καπιταλισμού και του πώς αυτός εκφράζεται στην εκπαίδευση.

Στις αναλύσεις που παρουσιάζονται από τους κριτικούς παιδαγωγούς, κυρίως από τους Jandrić & McLaren (2021), υποστηρίζεται ότι βρισκόμαστε πλέον στην «μεταψηφιακή εποχή». Ο όρος «μεταψηφιακή εποχή» περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο επηρεάζονται οι ανθρώπινες σχέσεις από την τεχνολογία και τα δημιουργήματά της (τεχνουργήματα), κάτι που βιώνουμε ατομικά και συλλογικά εδώ και τώρα. Οι συνθήκες που δημιουργεί η μεταψηφιακή εποχή αφορούν πρωτίστως το πώς η τεχνολογία συνυπάρχει και διαμορφώνει την κοινωνική πραγματικότητα. Η ανάλυση και μελέτη της μεταψηφιακής εποχής αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις σήμερα στην επιστήμη, στην εκπαίδευση και σε άλλους τομείς του ανθρώπινου ενδιαφέροντος (Jandrić et al. 2018).

Το ερώτημα που ανακύπτει είναι αν υπάρχει μια παιδαγωγική στρατηγική που θα μπορέσει να απαντήσει σε αυτές τις προκλήσεις από την πλευρά των κριτικών παιδαγωγών και αν ο Κριτικός Ψηφιακός Γραμματισμός αποτελεί μια πειστική απάντηση.

Τι είναι ο Κριτικός Ψηφιακός Γραμματισμός

Στην ενότητα αυτή επιχειρούμε μια προσπάθεια περιγραφικού ορισμού της έννοιας του Κριτικού Ψηφιακού Γραμματισμού ξεκινώντας από την έννοια του Γραμματισμού και προχωρώντας στον Κριτικό Γραμματισμό, τον οποίο σε επόμενο στάδιο εντάσσουμε στο ψηφιακό πλαίσιο που χαρακτηρίζει την σημερινή εποχή.

Αρχικά η έννοια του Γραμματισμού περιλαμβάνει την ανάγνωση, την ερμηνεία, την αποκωδικοποίηση και την παραγωγή ενός κειμένου. Πρόκειται για διαδικασίες οι οποίες είναι ιδεολογικά και πολιτικά προσδιορισμένες και αναπαράγουν κανόνες και σχέσεις εξουσίας.

Ο Κριτικός Γραμματισμός περιλαμβάνει την έννοια της αμφισβήτησης μέσα από την αναζήτηση νέων δρόμων για κοινωνική συνειδητοποίηση. Είναι μια διαδικασία κατά την οποία τα άτομα αποκτούν συνείδηση μέσα στο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσονται. Ένα άτομο το οποίο είναι κριτικά εγγράμματο είναι σε θέση να αντιληφθεί τις μεροληπτικές θέσεις οι οποίες νοηματοδοτούν τον κόσμο μέσα στον οποίο υπάρχει και αναπτύσσεται. Ο Κριτικός Γραμματισμός είναι γραμματισμός που προωθεί την κοινωνική δικαιοσύνη (White & Cooper 2015).

Στη σημερινή εποχή, η ψηφιακή τεχνολογία παρέχει πολλαπλά πλαίσια και διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους οι εκπαιδευόμενοι/ες μπορούν να αναπτύξουν νοήματα μέσα από τις εμπειρίες και τις πρακτικές τους. Όπως δεν μπορούμε να αγνοούμε τον τρόπο με τον οποίο παράγονται και αναπαράγονται τα νέα είδη γνώσης που προέρχονται από τα ψηφιακά μέσα, έτσι δεν μπορούμε να μην αναζητούμε την ένταξη του Κριτικού Γραμματισμού στο ψηφιακό πλαίσιο.

Ο Κριτικός Ψηφιακός Γραμματισμός, λοιπόν, είναι η ικανότητα ανάγνωσης και αποκωδικοποίησης των ψηφιακών μέσων αλλά και η ικανότητα πρόσβασης σε αυτά, και αυτές οι ικανότητες είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με το ιδεολογικό, κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο στο οποίο λειτουργούν τα ψηφιακά μέσα. Ο Κριτικός Ψηφιακός Γραμματισμός εξετάζει πώς η εξουσία μπορεί να διαμορφώσει τη γνώση, τις ταυτότητες και τις κοινωνικές σχέσεις μέσα στο ψηφιακό πλαίσιο (Gounari 2009).

Οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) ως χώρος της δημόσιας παιδαγωγικής παράγουν συγκεκριμένες μορφές γνώσης και γραμματισμού και αναπαράγουν αναπαραστάσεις που διαμεσολαβούνται πάντα μέσω συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων Gounari (2009). Επιπλέον, οι χρήστες/στριες των ψηφιακών μέσων καταναλώνουν και δημιουργούν κείμενα, χρησιμοποιώντας διάφορους τρόπους σε διαφορετικό πλαίσιο και ανακατασκευάζουν τη γλώσσα ανάλογα με τις δυνατότητες και τους περιορισμούς των ψηφιακών μέσων.

Τα ψηφιακά μέσα αποτελούνται από νέες κειμενικές μορφές που περιλαμβάνουν ενδεικτικά εικόνες, βίντεο, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, βιντεοπαιχνίδια. Αυτές οι νέες μορφές αμφισβητούν και επαναπροσδιορίζουν την παραδοσιακή αντίληψη για το γραμματισμό, δεδομένου ότι τα κείμενα αυτά μέσα σε ελάχιστα δευτερόλεπτα μπορούν να ταξιδέψουν στην άλλη άκρη του πλανήτη και να δομήσουν τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζεται η γνώση και επαναπροσδιορίζεται η χρήση της γλώσσας. Τα άτομα αλληλεπιδρούν με τα κείμενα με μια αμφίδρομη διαδικασία, διαπραγματεύονται τα νοήματα, τις μορφές γνώσης, τις ταυτότητες και κοινωνικοποιούνται (Gounari 2009). Σχετικά δε με τη δυνατότητα πρόσβασης στα ψηφιακά μέσα, καθίσταται φανερό ότι με τη χρήση ή τη μη χρήση των ψηφιακών μέσων κάποιοι/ες μπορούν αυτόματα να βρίσκονται σε προνομιακές θέσεις, ενώ άλλοι/ες να περιθωριοποιούνται.

Όσον αφορά, τώρα, τη συνδεσιμότητα στο διαδίκτυο, αυτή δημιουργεί μια ομάδα εγγράμματων χρηστών/τριών, που όμως βρίσκεται απέναντι από ομάδα που δεν έχει πρόσβαση σε αυτό. Στο σημείο αυτό εμφανίζεται η εξής αντίφαση: ενώ οι νέες τεχνολογίες υπάρχουν πλέον παντού και όλο και περισσότεροι άνθρωποι τις χρησιμοποιούν, τα εξελιγμένα ψηφιακά μέσα εξακολουθούν να παραμένουν απρόσιτα

τόσο λόγω του υψηλού κόστους όσο και του απαιτούμενου πολιτιστικού και κοινωνικού κεφαλαίου που χρειάζεται για να χρησιμοποιηθούν (Castells 2004). Κι ενώ είναι δεδομένο ότι οι νέες τεχνολογίες ανοίγουν νέους δρόμους πρόσβασης στη γνώση και την επικοινωνία και όλο και περισσότεροι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να εκφράσουν την άποψή τους σε ένα ευρύτερο κοινό, η συμμετοχή στον ψηφιακό κόσμο περιορίζεται από οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτιστικούς και πολιτικούς λόγους. Οι νέες τεχνολογίες διευρύνουν το ψηφιακό χάσμα αντί να το μειώνουν και να αυξάνουν την πρόσβαση στις ΤΠΕ. Σε ένα πλαίσιο που χαρακτηρίζεται από ασυμμετρίες και αντιφάσεις, πρέπει να επανεξεταστεί το ζήτημα της πρόσβασης όχι μόνο με οικονομικούς όρους αλλά και με πολιτισμικούς.

Από την άλλη, οι τεχνολογικές καινοτομίες έχουν οδηγήσει σε νέες μορφές εργασίας και τρόπους παραγωγής με αποτέλεσμα η τεχνολογία να αποτελεί έναν κρίσιμο παράγοντα για την απόκτηση οικονομικού, πολιτιστικού και κοινωνικού κεφαλαίου. Επομένως είναι αναγκαίο οι πολίτες να αποκτήσουν μια ψηφιακή κουλτούρα που να λειτουργεί με διαφορετικές παραδοχές και αξίες και εδώ εμφανίζεται ως αναντικατάστατη η συμβολή της Κριτικής Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης, όπως αναπτύσσεται στην επόμενη ενότητα.

Κριτικός Ψηφιακός Γραμματισμός και Κριτική Εκπαίδευση

Ένας από τους βασικούς στόχους της εκπαίδευσης σήμερα είναι να καθιστά τους πολίτες «ψηφιακά εγγράμματους». Σε σχέση όμως με τον Κριτικό Ψηφιακό Γραμματισμό προκύπτουν τα εξής δύο κρίσιμα ερωτήματα: Ποιος/α εκπαιδευόμενος/η θα μπορούσε να θεωρηθεί κριτικά ψηφιακά εγγράμματος/η; Και πώς πρέπει να ενσωματωθεί στην εκπαίδευση ο κριτικός ψηφιακός γραμματισμός; Ο Merchant (2007) προσδιόρισε τον Κριτικό Ψηφιακό Γραμματισμό ως σημαντικό στοιχείο της εκπαίδευσης και υποστήριξε πως τα σχολεία θα πρέπει να παρέχουν τα κατάλληλα εφόδια στους/ις εκπαιδευόμενους/ες, ώστε να είναι σε θέση να εξετάζουν από κριτική σκοπιά τα ευρύτερα κοινωνικά ζητήματα, τις σχέσεις εξουσίας, τις προκαταλήψεις και τις ανισότητες.

Καθώς η τεχνολογία εννοείται πλέον ως αναπόσπαστο κομμάτι της μάθησης, οι εκπαιδευόμενοι/ες θα πρέπει να αναπτύξουν έναν Κριτικό Ψηφιακό Γραμματισμό, ώστε να διαμορφώσουν τρόπους σκέψης και δράσης που να προωθούν την κοινωνική δικαιοσύνη. Υπό αυτή την έννοια, οι εκπαιδευόμενοι/ες είναι αναγκαίο να αποκτήσουν την ικανότητα να εξετάζουν κριτικά τα ψηφιακά μέσα, τα οποία χρησιμοποιούν καθημερινά, προκειμένου να ελέγχουν, να επαληθεύουν και να

φιλτράρουν τις πληροφορίες που δέχονται. Οι εκπαιδευόμενοι/ες, γνωρίζοντας πώς λειτουργεί η εξουσία στον ψηφιακό κόσμο, διαμορφώνουν τον τρόπο σκέψης και δράσης τους και εκτός αυτού.

Οι ιδέες αυτές για τον Κριτικό Ψηφιακό Γραμματισμό βασίστηκαν στις απόψεις του Giroux (1989), στις οποίες κεντρική θέση κατέχει ένα ευρύτερο όραμα που επεκτείνει τις αρχές και τις πρακτικές της ανθρώπινης δραστηριότητας, της ελευθερίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Επομένως, τα σχολεία πρέπει να παρέχουν τα κατάλληλα εφόδια και τις ευκαιρίες στους μαθητές και στις μαθήτριές τους, για να αντιμετωπίζουν κριτικά τα ψηφιακά μέσα τα οποία χρησιμοποιούν.

Όσον αφορά τον Κριτικό Ψηφιακό Γραμματισμό, θα πρέπει να υποστηρίζει ορισμένα βασικά δικαιώματα, όπως:

- το δικαίωμα στην ελεύθερη πρόσβαση και χρήση των ΤΠΕ,
- το δικαίωμα σε μια εκπαίδευση που προωθεί την ανάπτυξη γνώσεων και στάσεων που είναι απαραίτητες για τη χρήση των ΤΠΕ δίνοντας ευκαιρίες για πρακτικές σχετικές με τον Κριτικό Ψηφιακό Γραμματισμό,
- το δικαίωμα να εξερευνά και να πειραματίζεται ο καθένας και η καθεμία στον ψηφιακό του/ης χώρο και
- το δικαίωμα της κριτικής και της αντίστασης στους κυρίαρχους λόγους των ψηφιακών κέντρων.

Είναι διαδεδομένη η άποψη ότι τα προγράμματα σπουδών που προωθούν την ανάπτυξη του ψηφιακού γραμματισμού θα πρέπει να περιλαμβάνουν εκτός από τη χρήση των ψηφιακών μέσων και αναλυτικές πρακτικές, ώστε να προωθείται η ανάπτυξη ψηφιακών δεξιοτήτων. Ο Facer (2011) θεωρεί πως η ανάπτυξη κριτικών δεξιοτήτων είναι πολύ βασική για την οικοδόμηση της γνώσης και συμβάλλει στην κοινωνική αλλαγή.

Πράγματι, οι εκπαιδευόμενοι/ες πρέπει να μάθουν να διακρίνουν τη σχέση μιας πληροφορίας με τις άλλες καθώς και το πλαίσιο μέσα στο οποίο χρησιμοποιούνται. Με την ορθή-κριτική διαχείριση της πληροφορίας οι εκπαιδευόμενοι/ες μπορούν να συμμετέχουν σε μια κουλτούρα μάθησης, όπου η τεχνολογία μπορεί να ωφελήσει διαφορετικές ομάδες ατόμων λειτουργώντας ως κοινότητα.

Ανοιχτά ζητήματα για τον Κριτικό Ψηφιακό Γραμματισμό

Ο Κριτικός Ψηφιακός Γραμματισμός είναι ένα πεδίο που το τελευταίο διάστημα αναπτύσσεται σε μια προοπτική τέτοια ώστε να απαιτεί παρεμβάσεις και αλλαγές. Η ανάπτυξη του κριτικού γραμματισμού στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή με τη μορφή του

Κριτικού Ψηφιακού Γραμματισμού, δίνει τη δυνατότητα να μελετηθούν οι νέες σχέσεις που διαμορφώνονται στον ψηφιακό κόσμο και να εξαχθούν συμπεράσματα για την κατανόηση της αλληλεξάρτησης του ψηφιακού χάσματος και της απελευθερωτικής υπόσχεσης των νέων τεχνολογιών.

Παράλληλα, προκύπτουν μια σειρά σημαντικά ανοιχτά θεωρητικά ζητήματα που κατά την γνώμη μας συνεχίζουν και διευρύνουν τη συζήτηση για τη συγκρότηση ενός συνεκτικού προγράμματος διδασκαλίας με κέντρο τον Κριτικό Ψηφιακό Γραμματισμό.

Εδώ ακολουθεί μια σύντομη παρουσίαση αυτών των ανοιχτών θεωρητικών ζητημάτων:

Το ζήτημα της σημασίας του όρου «κριτική»

Σύμφωνα με τους Hinrichsen & Coombs (2013), στον όρο *κριτική* υπάρχουν οπτικές οι οποίες διαχωρίζονται σε εσωτερικές και εξωτερικές: Οι εσωτερικές σχετίζονται με τις αναλύσεις που αφορούν το περιεχόμενο, τη χρήση και τα εργαλεία της τεχνολογίας, ενώ με τον όρο εξωτερικές αναφέρονται οι κοινωνικές σχέσεις που συνδέονται με την τεχνολογία και τις επιπτώσεις τους.

Και, επιπλέον, με δεδομένο ότι η τεχνολογία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στο μετασχηματισμό των σύγχρονων κοινωνιών, το ερώτημα που τίθεται είναι αν μπορεί να θεωρηθεί κοινωνικά ουδέτερη (Darvin 2017).

Το ζήτημα της κατασκευής ταυτοτήτων

Η κουλτούρα και η ταυτότητα είναι δύο στοιχεία τα οποία είναι και γλωσσικά κατασκευασμένα. Σήμερα μέσω των ψηφιακών μέσων διαβάζουμε, γράφουμε και κατασκευάζουμε τους εαυτούς μας, όταν είμαστε online ή offline, ερμηνεύοντας ή υιοθετώντας ταυτότητες με στόχο την αλληλεπίδραση με τους/ις άλλους/ες (Dooly & Darvin 2022). Το ερώτημα εδώ είναι πώς αυτό λειτουργεί στο πλαίσιο του Κριτικού Ψηφιακού Γραμματισμού.

Οι γλωσσικές δομές στα ψηφιακά μέσα

Ο Darvin (2016), αναγνωρίζοντας πως η τεχνολογία έχει αλλάξει δραματικά τη γλώσσα, την ταυτότητα και τη μάθηση στον 21^ο αιώνα, προσπαθεί να απαντήσει σε ερωτήματα σχετικά με το πώς οι γλωσσικές δομές έχουν εξελιχθεί στα ψηφιακά μέσα, ποιες πρακτικές πρέπει να υιοθετούν οι εκπαιδευόμενοι/ες και πώς η τεχνολογία δημιουργεί από τη μια πλευρά τρόπους ένταξης και από την άλλη τρόπους αποκλεισμού για τους/ις εκπαιδευόμενους/ες που προέρχονται από διαφορετικό κοινωνικό υπόβαθρο.

Κριτικός Ψηφιακός Γραμματισμός ή Κριτικός Ψηφιακός Σχεδιασμός;

Η Pangrazio (2016), σε μια προσπάθεια να επαναπροσδιορίσει την έννοια του Κριτικού Ψηφιακού Γραμματισμού, προτείνει αυτό που αποκαλεί Κριτικό Ψηφιακό Σχεδιασμό. Σύμφωνα με αυτό το πλαίσιο, εξετάζονται τα κοινωνικά και τα πολιτικά ζητήματα που αφορούν τη χρήση των τεχνολογικών μέσων με στόχο τον κριτικό αναστοχασμό. Η θέση αυτή στοχεύει στην ανάλυση των ποικιλότροπων χαρακτηριστικών των ψηφιακών κειμένων αλλά και του γενικότερου τρόπου λειτουργίας της τεχνολογίας. Με τον κριτικό αναστοχασμό, οι εκπαιδευόμενοι/ες αμφισβητούν, ερμηνεύουν τις ιδεολογικές βάσεις των ψηφιακών πρακτικών και εξετάζουν τα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα που σχετίζονται με τα ψηφιακά μέσα. Θα μπορούσε λοιπόν αυτός να είναι ένας τρόπος με τον οποίο θα ήταν δυνατό να αμφισβητηθούν οι κυρίαρχες ιδεολογίες και πρακτικές;

Το ζήτημα των διεπαφών

Οι Knight et al. (2023) αναδεικνύουν την ανάγκη για τη δημιουργία προγραμμάτων Κριτικού Ψηφιακού Γραμματισμού ως μέρους της ψηφιακής κουλτούρας. Σύμφωνα με αυτούς, οι χρήστες/στριες του διαδικτύου αλληλεπιδρούν καθημερινά με το περιεχόμενο μέσω διεπαφών, όπως τις οθόνες αφής ή τις φωνητικές εντολές, ή ακόμη μπορεί να συνδέονται και με τεχνικές οντότητες, όπως τα bots, και πολλές φορές οι χρήστες/τριες αποδίδουν πραγματικές διαστάσεις σε αυτές τις οντότητες. Το βασικό ερώτημα εδώ αφορά το πώς οι εκπαιδευόμενοι θα αποκτήσουν καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο λειτουργούν αυτές οι διεπαφές.

Το ζήτημα της Τεχνητής Νοημοσύνης

Στη σημερινή πραγματικότητα, η τεχνητή νοημοσύνη εμφανίζεται ολοένα και πιο συχνά στην καθημερινή ζωή και συγκριμένα εμφανίζεται συνεχώς σε εργασίες ρουτίνας. Οι Leander & Burriss (2020) υπογραμμίζουν την ανάγκη της σύνδεσης της τεχνητής νοημοσύνης με τον γραμματισμό, και ειδικότερα με τον Κριτικό Ψηφιακό Γραμματισμό. Αυτό που θα πρέπει εδώ να διερευνηθεί είναι αν μπορεί να γίνει δυνατή μια «κριτική» τεχνητή νοημοσύνη.

Συμπεράσματα

Θεωρείται δεδομένο ότι σε μια περίοδο όπως η σημερινή, καθίσταται αναγκαίος ο ριζικός κοινωνικός μετασχηματισμός. Η εκπαίδευση συνδέεται στενά με την κοινωνική συνείδηση και δράση και οι εκπαιδευτικοί που αγωνίζονται για την κοινωνική αλλαγή πρέπει να κατανοούν τις κοινωνικές ανάγκες και να διδάσκουν εναλλακτικούς τρόπους σκέψης και δράσης (Pavlidis 2015).

Η Κριτική Παιδαγωγική, η οποία αποσκοπεί στο να ενθαρρύνει τους/ις εκπαιδευόμενους/ες να αμφισβητούν τις κυρίαρχες δομές του σχολείου και να αναπτύσσουν κριτική συνείδηση, τους καθιστά ικανούς να αναλύουν και να αμφισβητούν τις κοινωνικές δομές και πρακτικές (Γρόλλιος & Κάσκαρης 1997).

Ο Freire (1974) εισηγήθηκε την Κριτική Παιδαγωγική ως διαδικασία που επιτρέπει την απελευθέρωση των ατόμων μέσω του κριτικού στοχασμού και της κριτικής αυτενέργειας. Η σύγχρονη Κριτική Εκπαίδευση προωθεί τη δράση για την κοινωνική αλλαγή και βασίζεται στις αρχές της αλληλεγγύης, της ισότητας και της δημοκρατίας, ώστε, μέσω μιας διαλεκτικής σχέσης στοχασμού, παρέμβασης και δράσης, οι εκπαιδευόμενοι/ες θα γίνουν ενεργοί/ές και σκεπτόμενοι/ες πολίτες που θα υιοθετούν τις αρχές της αλληλεγγύης, της ισότητας, της δικαιοσύνης, της δημοκρατίας και της κοινωνικής απελευθέρωσης (Λιάμπας & Παυλίδης 2019).

Όπως έχει προταθεί σε παλαιότερη εργασία μας (Κατσιαμπούρα 2020), η περαιτέρω ανάπτυξη της προσέγγισης της Κριτικής Παιδαγωγικής για την ψηφιακή γνώση και την επιστήμη είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την απελευθέρωση του ατόμου και την ανατροπή των καταπιεστικών κοινωνικών σχέσεων.

Στην παρούσα εργασία αναπτύξαμε την θέση ότι η Κριτική Παιδαγωγική μπορεί να συμβάλει στην κριτική προσέγγιση της Ψηφιακής Γνώσης μέσω του Κριτικού Ψηφιακού Γραμματισμού, ενθαρρύνοντας τους μαθητές και τις μαθήτριες να αναλύουν και να αμφισβητούν τον ψηφιακό κόσμο. Δεδομένου του γεγονότος ότι οι ΤΠΕ έχουν βελτιώσει την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, αλλά η έλλειψη ισότιμης πρόσβασης έχει οδηγήσει σε ανισότητες, δημιουργώντας το Ψηφιακό Χάσμα (Graham 2010; Funk et al. 2015)).

Υποστηρίζουμε λοιπόν ότι ο Κριτικός Ψηφιακός Γραμματισμός μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να υποστηρίξει την πρόσβαση στις ΤΠΕ και να γεφυρώσει το ψηφιακό χάσμα. Πιο συγκεκριμένα, ο Κριτικός Ψηφιακός Γραμματισμός αξιοποιεί έννοιες από τις πολιτισμικές σπουδές και την κριτική θεωρία, ενθαρρύνοντας τους ανθρώπους να προσεγγίζουν κριτικά πληροφορίες που βρίσκονται εντός του ψηφιακού χώρου και να δημιουργούν εναλλακτικές αναπαραστάσεις.

Συμπερασματικά, ο κριτικός ψηφιακός γραμματισμός καθοδηγεί τους/τις εκπαιδευτικούς και τους/ις μαθητές/τριες να αντιμετωπίζουν κριτικά τον ψηφιακό κόσμο, προσφέρει τη δυνατότητα να δρουν ως υπεύθυνοι/ες πολίτες, να αποκτούν κοινωνική συνείδηση και να αμφισβητούν την ηγεμονική κουλτούρα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Γρόλλιος, Γ., Κάσκαρης, Γ.** (1997), «Εκπαιδευτική Πολιτική, “Μεταμοντέρνο” Και “Κριτική Παιδαγωγική”», *Ουτοπία* 25: 101–118.
- Κατσιαμπούρα, Γ.** (2020), *Επιστήμες και πολιτική δέσμευση. Ιστορίες του εικοστού αιώνα*. Αθήνα: Προπομπός.
- Λιάμπας, Τ., Παυλίδης, Π.** (2019), «Εισαγωγή», στο Κατσιαμπούρα, Γ., Λιάμπας, Τ., Παυλίδης, Π. (επιμ.), *Η κριτική εκπαίδευση για το σχολείο των κοινωνικών αναγκών. Πρακτικά 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Κριτικής Εκπαίδευσης*. Θεσσαλονίκη: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Aronowitz, S.** (2008), *Against Schooling for an Education that Matters*. Boulder, CO: Paradigm.
- Castells, M.** (2004), «Informationalism, Networks, and the Network Society: Theoretical Blueprint”, in **Castells, M.** (ed.), *The Network Society: A Cross-cultural Perspective*. Northampton, MA.: Edward Elgar.
- Darvin, R.** (2016), «Language and identity in the digital age», in Preece, S. (ed.), *The Routledge Handbook of Language and Identity*. London: Routledge, 523–540.
- Darvin, R.** (2017), “Language, Ideology, and Critical Digital Literacy”, in Thorne, S, May, S. (eds.), *Language, Education, and Technology. Encyclopedia of Language and Education* (3rd Edition). Springer Cham., 17–30.
- Dooly, M., Darvin, R.** (2022), “Intercultural communicative competence in the digital age: critical digital literacy and inquiry-based pedagogy”, *Language and Intercultural Communication* 22(3): 354–366. <https://doi.org/10.1080/14708477.2022.2063304>
- Facer, K.** (2011), *Learning Futures: Education, Technology and Social Change*. London: Routledge.
- Freire, P.** (1974), *Η αγωγή του καταπιεζόμενου*. Αθήνα: Ράππας.
- Funk, S., Kellner, D., Share, J.** (2015), «Critical Media Literacy as Transformative Pedagogy», in Yildiz, M., Keengwe, J. (eds.), *Handbook of Research on Media Literacy in the Digital Age*. Hershey, PA: IGI Global, 1-30.
- Giroux, H.** (2018), “Η Κριτική Παιδαγωγική, ο Paulo Freire και η τόλμη να σκέφτεσαι με πολιτικούς όρους”, *Σελιδοδείκτης*, https://selidodeiktis.edu.gr/2018/01/25/η-κριτική-παιδαγωγική-ο-paulo-freire-και-η-τόλμη/?fbclid=IwAR0M_7Lcou-h08GihJCPinZZc6hCupwjONBuQw4Pavl-rVxtnPRpksCsTzk (ημ. ανάκτησης: 19 Μαρτίου 2022).

Giroux, H. A. (1989). *Schooling and the Struggle for Public Life: Democracy's Promise and Education's Challenge*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.

Gounari, P. (2009), "Rethinking Critical Literacy in the New Information Age", *Critical Inquiry in Language Studies* 6(3): 148-175. <https://doi.org/10.1080/15427580903115164>

Graham, R. (2010), «Group differences in attitudes towards technology among Americans», *New Media and Society* 12(6): 985-1003. <https://doi.org/10.1177/1461444809341436>

Guilherme, M. (2006), "Is There a Role for Critical Pedagogy in Language/Culture Studies? An Interview with Henry A. Giroux", *Language and Intercultural Communication* 6(2): 163-175. <https://doi.org/10.2167/laic235.0>

Hinrichsen, J., Coombs, A. (2013), "The five resources of critical digital literacy: A framework for curriculum integration", *Research in Learning Technology* 21(1063519): 1-16. <https://doi.org/10.3402/rlt.v21.21334>

Jandrić, P., Knox, J., Besley, T., Ryberg, T., Suoranta, J., Hayes, S. (2018), "Postdigital science and education", *Educational Philosophy and Theory* 50(10): 893-899. <https://doi.org/10.1080/00131857.2018.1454000>

Jandrić, P., McLaren, P. (2021), "Critical intellectuals in postdigital times", *Policy Futures in Education* 19(6): 626-639. <https://doi.org/10.1177/1478210320964372>

Knight, J., Dooly, M., Barberà, E. (2023), "Getting smart: towards critical digital literacy pedagogies", *Social Semiotics* 33(2): 326-349. <https://doi.org/10.1080/10350330.2020.1836815>

Leander, K.M., Burriss, S.K. (2020), "Critical literacy for a posthuman world: When people read, and become, with machines", *British Journal of Educational Technology* 51(4): 1262-1276. <https://doi.org/10.1111/bjet.12924>

McLaren, P. (2018), "Revolutionary critical pedagogy", in Bhattacharya, D. (ed.), *The University Unthought*. London: Routledge, 246-268.

McLaren, P., Farahmandpur, R. (2013), *Για μια Παιδαγωγική της Αντίστασης. Διδάσκοντας ενάντια στον παγκόσμιο καπιταλισμό και τον νέο ιμπεριαλισμό*. Αθήνα: Τόπος.

Merchant, G. (2007), «Writing the future in the digital age», *Literacy* 41(3): 118-128. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9345.2007.00469.x>

Pangrazio, L. (2016), "Reconceptualising critical digital literacy", *Discourse* 37(2): 163-174. <https://doi.org/10.1080/01596306.2014.942836>

Pavlidis, P. (2015), «Social consciousness, education and transformative activity», *Journal for Critical Education Policy Studies* 13(2): 1-37.

White, R., Cooper, K. (2015), *Democracy and Its Discontents*. Rotterdam/Boston/Taipei: Sense Publishers.